

Vrouwen in de vakbond

De RoSa-factsheets maken u wegwijs in het gelijke kansenlandschap in Vlaanderen. Telkens wordt er op een bepaald terrein nagegaan wat de situatie is. Zowel bredere thema's als meer specifieke krijgen aandacht, naargelang de relevantie en/of beschikbaarheid van informatie en het voorhanden zijn van cijfermateriaal. Bedoeling is niet zozeer volledigheid te bieden maar wel op een overzichtelijke en toegankelijke manier de positie van de vrouw in Vlaanderen te schetsen. RoSa is sinds 1978 in Vlaanderen hét adres voor informatie en documentatie over gelijke kansen, emancipatie en vrouwenstudies in binnen- en buitenland.

Nr. 20 • dec 2002

Inleiding

In vergelijking met andere Europese landen ligt de syndicalisatiegraad van vrouwen in België vrij hoog, net als in Denemarken en Italië: het aandeel van de vrouwelijke gesyndiceerden in de vakbonden schommelt tussen 40 en 50 %¹. De centrale vraag die in deze factsheet wordt gesteld, is of deze cijfers zich ook doorzetten in de syndicale bestuursorganen. Zijn vrouwen hier met andere woorden goed vertegenwoordigd of kampen de vakbonden met een vrouwelijke ondervertegenwoordiging? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is cijfermateriaal uiteraard onontbeerlijk. Spijtig genoeg ligt dit echter niet zomaar voor het oprapen. Gelukkig konden we gebruik maken van cijfergegevens uit het Europese onderzoeksproject 'Gender mainstreaming en de vakbonden', kortweg MSU. Het Belgische luik van dit onderzoek wordt verzorgd door het IISA (Interuniversitair Instituut voor de Studie van de Arbeid), in samenwerking met de drie grote vakbonden ACLVB-CGSLB (liberale vakbond), ABVV-FGTB (socialistische vakbond) en ACV-CSC (christelijke vakbond)². Het MSU-project onderzoekt de relatie tussen syndicalisme en gender mainstreaming in zes Europese landen, waaronder België. Heel wat inhoudelijke gegevens en cijfermateriaal omtrent de positie van de vrouwen op de arbeidsmarkt, de vrouwelijke aanwezigheid in de vakbonden en de inspanningen van de vakbonden rond gender mainstreaming werden door de onderzoekers van dit project reeds verzameld en gebundeld in drie lijvige rapporten. Via dra. Saskia Ravesloot konden we dit materiaal inkijken en gebruiken in deze factsheet, waarvoor onze hartelijke dank!

¹ ISERES, *Synthèse du rapport 1*, pagina 54.

² De factsheet concentreert zich eveneens op deze drie vakbonden en laat beroepsfederaties of organisaties voor zelfstandigen buiten beschouwing.

Voor Wereldoorlog II

De industriële revolutie, die zich in ons land in volle kracht doorzette vanaf de jaren 1850-1880, zorgde ervoor dat de agrarisch-ambachtelijke samenleving met kleine productiekernen van vooral huisnijverheid, definitief plaats moest maken voor een industriële samenleving³. In de kleine huishoudelijke productie-eenheden vormden woon- en werkplaats een geïntegreerd geheel waardoor huishouden en werk samenvielen. De industriële revolutie zorgde daarentegen voor een strakke tweedeling tussen wonen/huishouden en werken. Volgens het burgerlijk ideaal oefende de man buitenshuis beroepsactiviteiten uit terwijl de vrouw ondertussen thuis het werk deed. De burgerij had geen hoge dunk van gehuwde fabrieksarbeidsters: hun plaats was volgens hen thuis aan de haard, wilden zij niet de oorzaak zijn van de algehele maatschappelijke verloedering. Vrouwenarbeid zou immers het gezin kapot maken. Bovendien werden mannen geacht in staat te zijn hun vrouwen te onderhouden en werd vrouwenarbeid dus als een teken van armoede geïnterpreteerd. Vrouwen werden daarom aangespoord zich thuis toe te leggen op de kantnijverheid of op het maken van kleren. De facto oefenden vrouwen echter óók fabrieks- en mijnarbeid uit in de industriële centra van Gent, Luik-Verviers en Bergen-Charleroi. Vergeleken met hun mannelijke collega's verdienden de vrouwen minder. De arbeidsomstandigheden waren –overigens ook voor de mannen- zwaar: de lange werkdagen werden gevuld met zwaar en ongezond werk.

Het standpunt van de arbeidersbeweging inzake vrouwenarbeid sloot aan bij de algemene opvattingen. Vrouwen werden onder meer beschuldigd van oneerlijke concurrentie omdat ze de lonen naar beneden zouden halen. In de socialistische organisaties stelden sommigen zich bovendien op het anti-feministische standpunt van de socialistische denker Proudhon die stelde dat een werkende vrouw een dievegge was die de man van werk beroofde. De christelijke organisaties huldigden dan weer voornamelijk het katholieke principe van de 'vrouw aan de haard' en ijverden voor de afschaffing van de buitenshuisarbeid voor de gehuwde vrouw. De klemtoon lag voornamelijk op de moederrol waardoor vooral maatregelen ter bescherming van kinderen en moeders aan de orde waren.

Binnen de socialistische vakbond vormden de vrouwen een kleine minderheid die niet veel gewicht in de schaal legde. De officiële politiek was erop gericht de gehuwde vrouw thuis te kunnen laten blijven. Wel werd in 1886 onder impuls van Emily Claeys de *Socialistische propagandaclub voor werkvrouwen* opgericht die behalve voor de gelijkberechtiging van de vrouw in het gezin en in de politiek ook ijverde voor gelijke arbeidscondities en een gelijk loon. De christelijke arbeidersbeweging telde een aantal op parternalistische leest geschoeide organisaties waarbij men uitging van het 'vrouw in het gezin'-principe. In 1893 werd in Gent de *Antisocialistische Vrouwenbond* opgericht, in 1907 gevolgd door de eerste vrouwenvakvereniging: het *Syndicaat van naald en draad*, gevolgd door verenigingen voor andere beroepsgroepen (bv. strijksters, kantwerksters...) en in 1912 overkoepeld door het *Algemeen Secretariaat der Christelijke Beroepsverenigingen*.

³ TRUYENS, P. *De plaats van de vrouw in de vakbeweging*, pagina 5-15. KEYMOLEN en COENEN, *Stap voor stap*, pagina 9-74. LEYESDORFF, *Verborgene arbeid*, pagina 17-24 en 56-67. SULLEROT, E. *Geschiedenis en sociologie van de vrouwenarbeid*, pagina 82-113. VAN EYL, *Het werkzame verschil*, pagina 70-105.

In 1922 werd de vereniging *Socialistische Vooruitziende Vrouwen* opgericht in de schoot van de Socialistische Mutualiteit. Net als het *Nationaal Verbond der Kristelijke Vrouwengilden*, opgericht in 1920, richtten zij zich via allerlei ontspanningsmogelijkheden en educatieve initiatieven vooral op huismoeders. Tijdens de crisis van de jaren '30 werden verschillende voorstellen geformuleerd om de buitenshuisarbeid van gehuwde vrouwen te verbieden. Deze arbeid werd als concurrentie aanzien voor de mannelijke werkgelegenheid. De voorstellen kregen echter flink wat tegenwind van de socialistische vrouwen hoewel ook zij bleven ijveren voor het erkennen en betalen van huishoudelijke arbeid, een kenmerk uit deze periode.

Meer algemeen moet overigens opgemerkt worden dat de vakbonden pas vanaf het begin van de twintigste eeuw als volwaardige sociale partners werden erkend. Pas in 1921 werd de syndicale vrijheid erkend, het stakingsrecht blijft hier dan nog van verstoken. Bovendien werkte het feit dat vrouwen tot 1948 niet mochten gaan stemmen, niet bevorderlijk voor hun sociale strijd.

Na Wereldoorlog II

In de jaren vijftig veranderde het leven van de huisvrouw grondig als gevolg van de technologische evoluties⁴. Huishoudelijke toestellen zoals de stofzuiger werden geperfectioneerd en er kwamen allerlei kant-en-klare voedingsproducten op de markt. Deze veranderingen maakten het mogelijk te besparen op tijd waardoor er in theorie meer vrije tijd vrijkwam. De beroepsactieve vrouwen waren grotendeels terug te vinden in laaggeschoolde beroepen of jobs met weinig promotiekansen. Bovendien lagen de lonen voor vrouwelijke werknemers tot 25% lager dan die van hun mannelijke collega's. Vrouwen stonden naast hun beroepsbezigheden ook in voor het huishouden, wat hun een dubbele dagtaak opleverde.

Deze situatie liet de vrouwen binnen de vakbonden niet onberoerd. Op het congres van december 1945 werd in de schoot van het ABVV een *Nationale Commissie voor Vrouwenarbeid* opgericht. In 1946 en 1947 werden *Nationale Conferenties voor Vrouwenarbeid* gehouden⁵. Ook de in 1947 binnen het ACV opgerichte *Syndicale Vrouwendienst* ijverde onder impuls van Maria Nagels voor gelijk loon. De groep zette zich in voor de sensibilisering en vorming van de werkneemsters en trachtte de vrouwen te integreren in de bestuursorganen. In 1968 publiceerde het ACV het 'Statuut van de Werkneemster' met daarin bepalingen over de noden en eisen van de werkende vrouw. Binnen het ABVV ijverde de *Commissie Vrouwenarbeid* (1965) verder voor gelijk loon voor gelijk werk. Het ABVV publiceerde in 1967 haar 'Rechten der werkende vrouw'.

De geschiedenis van de late jaren '70 wordt getekend door de algehele economische crisis. Vrouwelijke werkneemsters werden massaal het slachtoffer van deze toestand: tegenover 6,2 procent werkloze actieve mannen in het jaar 1977, stonden 17,6 procent werkloze actieve vrouwen. Deze negatieve situatie werd nog versterkt door de invoering van drie werkloosheidscategorieën: gezinshoofden, samenwonenden en anderen, hetgeen nadelige gevolgen had voor de vrouwen. De vrouwen besloten de krachten te bundelen in het front *Vrouwen tegen de crisis*.

⁴ TRUYENS, *De plaats van de vrouw in de vakbeweging*, pagina 16-49. KEYMOLEN en COENEN, *Stap voor stap*, pagina 75-111.

⁵ DE WEERDT, *De Dochters van Marianne*, pagina 239.

In 1982 werd binnen het ACV besloten vrouwen op te nemen in de eigenlijke vakbondsstructuren ipv. ze te verwijzen naar parallelle structuren. Ook de socialistische ABVV zette vanaf het midden van de jaren '70 de eerste stappen naar een integratie van vrouwen in de vakbondsstructuren met de benoeming, in 1974, van twee vrouwen op het nationale niveau. Zij waren verantwoordelijk voor de vrouwelijke gesyndiceerden. In de jaren 1986-1989 besteedde het ABVV zeer veel aandacht aan de gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Er werd geijverd voor de economische zelfstandigheid van de vrouw, gelijkheid op economisch, sociaal, politiek en cultureel vlak en respect voor iedere persoon. Binnen het liberale ACLVB bracht de werkgroep 'vrouwen', later herdoopt tot 'gelijke kansen' de gelijke kansenproblematiek onder de aandacht via eisenbundels.

Actuele situatie

Hoe staan de vakbonden vandaag tegenover de vrouwelijke vertegenwoordiging? Dadelijk komt in een volgend punt de praktische situatie aan bod, maar hier kan reeds gesproken worden over enkele inspanningen die de vakbonden zich getroost hebben om meer vrouwen bij het beleid te betrekken⁶. Op het ABVV-congres van 23 en 24 november 1990 werd besloten het aantal vrouwen in de gewestelijke afdelingen en de vakcentrales te verhogen door middel van positieve actie. In 1997 ging men over tot de oprichting van een *Vrouwenbureau*. In 2002 besloot men op het congres van mei-juni voor de volgende sociale verkiezingen in 2004 het ritssysteem toe te passen waarbij alternerend een man of vrouw op de lijsten geplaatst wordt. Op die manier wordt gestreefd naar een gelijke vertegenwoordiging van mannen en vrouwen. Voor het eerst kreeg een vakbond een vrouwelijke voorzitter, Mia De Vits. Verder bleef ook de werkgroep 'gelijke kansen' van het ACLVB, overigens zonder echt concreet resultaat, voorstellen formuleren om het aantal vrouwelijke vertegenwoordigers te verhogen. Het ACV lanceerde tijdens haar Statutair Congres van 24 tot 28 november 1998 de oproep om de vrouwelijke vertegenwoordiging binnen de vakbondsinstanties op te krikken al naargelang het aantal vrouwelijke gesyndiceerden.

Cijfers omtrent vrouwen en vakbond

Aanwezigheid van vrouwen

Algemeen kende België in 2000 een syndicalisatiegraad van 69,2 %. Daarvan was 53,8 % lid van het christelijke ACV, 39 % van het socialistische ABVV en 7,2 % van de liberale ACLVB⁷. Onderstaande tabel geeft de syndicalisatiegraad van de vrouwelijke actieve bevolking weer in de drie grote vakbonden ABVV/FGTB, ACV/CSC en ACLVB/CGSLB. Vergeleken met de algemene syndicalisatiegraad (69,2 %), ligt deze van de vrouwen eerder hoog.

⁶ ISERES, *Synthèse du rapport 2*, pagina 38-40. RAVESLOOT, 'Gender mainstreaming en de vakbonden', pagina 163-166.

⁷ ISERES, *Synthèse du rapport 2*, pagina 12.

Aanwezigheid van vrouwen in de vakbonden

Vakbond	Aantal leden	Aantal vrouwelijke leden	% gesyndic. vrouwen	% actieve vrouwen
ABVV / FGTB	1.208.242 (2000)		40,3 % (2002)	42,5 %
ACV / CSC (2002)	1.500.595	713.842	47,6 %	42,5 %
ACLVB / CGSLB (2002)	229.798	89.723	39,0 %	42,5 %

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina 54.

Wanneer vervolgens gekeken wordt naar de vertegenwoordiging van vrouwen in de syndicale bestuursorganen valt meteen de kloof op tussen het aantal gesyndiceerde vrouwen en zij die effectief actief zijn in de top van de vakbond.

Aanwezigheid van vrouwen in de syndicale directiecomités

Vakbond in de	% gesyndic. vrouwen 2002	% vrouwen in nationale bureaus	Verhouding in absolute cijfers	% vrouwen in dagelijkse besturen	Verhouding in absolute cijfers vrouwen / totaal	% vrouw. bestuursafgevaardigden bij het laatste congres
ABVV / FGTB (2002)	40,3 %	27,5 %	11/40	28,6 %	2/7	20 %
ACV / CSC (2002)	47,6 %	10,5 %	3/35	11,1 %	1/9	12 %
ACLVB / CGSLB (2002)	39 %	14,3 %	3/21	0 %	0/8	21 %

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina's 55 en 57.

In de volgende tabellen worden de gegevens per vakbond afzonderlijk voorgesteld, voor zover de gegevens momenteel beschikbaar zijn.

· ABVV / FGTB

Vrouwelijke aanwezigheid in ABVV/FGTB (2002)

Orgaan	Vrouwen	Mannen	% vrouwen
Federaal bureau	11	29	27,5
Federaal secretariaat	2	5	28,6

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina 73.

· ACV / CSC

Vrouwelijke aanwezigheid in ACV/CSC (2002)

Orgaan	Vrouwen	Mannen	% vrouwen
Nationaal bureau	3	32	10,5
Dagelijks bestuur	1	8	11,1

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina 72.

ACLVB / CGSLB

Vrouwelijke aanwezigheid in ACLVB / CGSLB (2002)

Orgaan	Vrouwen	Mannen	% vrouwen
Nationaal comité	21	116	15,3
Nationaal bureau	3	18	14,3
Uitvoerend comité	0	8	0

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina 71.

Wanneer deze cijfers vergeleken worden met de algemene cijfers over het percentage gesyndiceerde vrouwen, blijkt dat vrouwen schromelijk ondervertegenwoordigd zijn in de hoogste vakbondsorganen. Behalve voor de Algemene raad van het ACV en het Federaal bureau van het ABVV leggen de statuten van de andere vakbondsorganen geen normen op voor wat betreft de aanwezigheid van vrouwen in de besturen. De Algemene Raad van het ACV is samengesteld uit de vertegenwoordigers van de vakcentrales en de regionale afdelingen. Vermits deze organen ervoor zorgen dat er een evenredige vertegenwoordiging van mannen en vrouwen op basis van het ledenaantal in hun rangen is terug te vinden, weerspiegelt deze toestand zich ook in de samenstelling van de Algemene Raad. De gegevens van deze raad ontbreken hier echter. Het Federaal bureau van het ABVV is eveneens gebonden aan een regeling voor de aanwezigheid van vrouwen, hetgeen resulteert in een groter percentage vrouwen.

Evolutie van de cijfers

Percentage vrouwen in de beslissingsorganen (1986-2002)

Vakbond	Orgaan	1986	1988	1990	1994	1996	1998	2002
ACLVB-CGSLB	Uitvoerend comité	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Nationaal bureau	0,0	0,0	5,0	10,0	-	9,1	14,3
	Nationaal comité	-	1,9	9,6	12,5	-	8,9	15,3
ACV-CSC	Dagelijks bestuur	0,0	12,5	12,5	11,1	11,1	10,0	11,1
	Nationaal bureau	8,3	5,4	10,8	10,8	10,5	7,7	10,5
	Nationaal comité	-	4,7	6,7	5,8	-	-	-
ABVV-FGTB	Nationaal secretariaat	-	14,3	28,6	28,6	28,6	22,2	28,6
	Federaal bureau	2,5	9,1	10,6	4,3	4,8	14,0	27,5
	Federaal comité	-	-	-	-	-	-	-

Bron: ISERES, Synthèse du rapport 2, pagina 70.

Uit deze tabel blijkt dat de piek van de jaren 1990-1994 voor wat betreft de aanwezigheid van vrouwen niet erg duurzaam was. De cijfers laten echter wel weer een positievere evolutie optekenen voor 2002.

Mogelijke oorzaken van de vrouwelijke ondervertegenwoordiging in de hogere vakbondsstructuren

Ondanks de inspanningen van de voorbije jaren blijkt uit de cijfers dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn in de hogere vakbondsorganen. In de volgende paragraaf worden een aantal mogelijke oorzaken voor dit fenomeen aangereikt⁸.

Bij het uitbouwen van hun loopbaan worden vrouwen geconfronteerd met het zogeheten 'glazen plafond'. Theoretisch verhindert niets de vrouwen werk te maken van een carrière en op te klimmen, in het bedrijf of –wat hier van belang is- in de vakbond. In realiteit staan er echter heel wat praktische obstakels in de weg. Vrouwen die uit werken gaan, hebben daarnaast een parallelle taak aan het uitvoeren van huishoudelijke taken en de zorg voor kinderen en familie. Nog steeds worden deze zorgtaken voornamelijk door de vrouw uitgeoefend. De vrouw heeft dus heel vaak een dubbele dagtaak te vervullen. Vakbondswerk zou die taak nog zwaarder maken waardoor vele vrouwen afzien van enig doorgedreven engagement. Bovendien kiezen vrouwen meer voor loopbaanonderbreking dan mannen en wordt de carrière vaak meerdere keren onderbroken als gevolg van zwangerschap of deeltijdse tewerkstelling. Dit onttrekt hen voor kortere of langere periodes aan de syndicale activiteit. Bij een herintrede in de arbeidsmarkt worden de vakbondsfuncties vaak niet meer opgenomen.

De mannelijke manier van werken in de vakbond schrikt veel vrouwen af. Op de vaak avondlijke vergaderingen voeren mannen het hoge woord waardoor vrouwen zich geïntimideerd kunnen voelen. Ook de late uren schrikken veel vrouwen af.

Vrouwen moeten bovendien heel vaak opboksen tegen mannelijke vooroordelen als zouden vrouwen niet in staat zijn om leiding te geven of zinnige voorstellen te formuleren. Een andere mogelijke oorzaak van de ondervertegenwoordiging heeft haar wortels in de opvoeding van mannen en vrouwen. Mannen worden tijdens hun opvoeding vaak veel sterker georiënteerd in de richting van het leiding geven, belangenbehartiging en vertegenwoordiging dan vrouwen. Hierdoor bestaat de mogelijkheid dat een aantal vrouwen zich minder zelfzeker voelen en niet zo snel aan een syndicale loopbaan beginnen.

De structuur van de vakbonden zelf draagt niet bij tot een grote vrouwelijke vertegenwoordiging. De vakbond is georganiseerd volgens het systeem van de getrapte democratie waarbij de machten steeds weer naar boven toe worden gedelegeerd. Minderheidsgroepen komen zo minder aan bod in de hogere machtsregio's. Vermits elk hoger niveau recruteert uit de lagere niveaus vormt de doorstroming van vrouwen, maar ook jongeren of allochtonen, naar de hogere vakbondstop een probleem.

Tenslotte kan het nuttig zijn om te kijken naar de sectoren en beroeps categorieën waar de vrouwen tewerkgesteld zijn om daar een mogelijke verklaring te vinden. Volgens cijfers uit 1999, af te lezen in de genderstatistieken⁹, zijn vrouwen veel meer dan mannen tewerkgesteld in verzorgende beroepen, in het onderwijs, in administratieve functies en als dienstverlenend personeel. Binnen deze groepen oefenen vrouwen, opnieuw meer dan mannen, lagere ondergeschikte functies. Laagbetaalde jobs resulteren in een lage plaats in de arbeidshierarchie, waardoor vrouwen minder serieus worden genomen, ook in de vakbond. Vrouwen en de problemen die zij aanklaagt worden als minder belangrijk aanzien, hetgeen uiteraard niet bevorderlijk is voor hun engagement.

⁸ TRUYENS, *De positie van de vrouw in de vakbeweging*, pagina 51-71. LAWRENCE, *Gender and trade unions*, pagina 95-97. COLGAN en LEDWITH, 'Sisters organising', 152-185. RAVESLOOT, 'Gender mainstreaming en de vakbonden', pagina x. BRAITHWAITE en BYRNE, *Les femmes et la prise de décisions*, pagina 16-17.

⁹ DALEMANS, STEEGMANS, VALGAEREN en VAN HAEGENDOREN, *Mannen en vrouwen op de drempel van de 21e eeuw*, pagina 123-131.

B e s l u i t

Ondanks de inspanningen uitgaande van de vakbondsbesturen, blijft de vakbond overwegend een mannenbastion. Teruggrijpend naar de centrale vraag uit de inleiding kan besloten worden dat de vrouwelijke aanwezigheid aan de basis van de vakbond zich niet doorzet naar de top. Er blijft met andere woorden een kloof bestaan tussen de plannen en de concrete situatie. Tussen droom en daad staan in dit geval familiale belemmeringen, stereotiepen en vooroordelen, de discriminerende mannelijke omgeving van de vakbond en de oorzaken te wijten aan de beroepsbezigdheden van mannen en vrouwen.

B e g r i p s v e r k l a r i n g

ACV

- Algemene raad: wetgevend orgaan van het ACV, bepaalt de beleidskeuzes, stemt de begroting en de jaarrekeningen.
- Nationaal comité: bepaalt de syndicale standpunten van het ACV inzake de actualiteitsvraagstukken.
- Nationaal bestuur: bestuurt het ACV volgens de beslissingen van het Congres (hoogste gezag, bepaalt het algemeen programma), de Algemene Raad (wetgevend orgaan, bepaalt de beleidskeuzes, stemt de begroting en de jaarrekeningen) en het Nationaal comité.
- Dagelijks bestuur: dagelijkse leiding van het ACV volgens de beslissingen van de beleidsinstanties.

<http://www.acv-csc.be/newacv/nl/voorstel/acvorg3.htm>

ABVV

- Federaal comité of het algemeen bestuur: bevoegd voor iedere zaak die de hele vakbeweging aanbelangt. Bakent de grenzen af tussen de vakcentrales en de gewestelijke afdelingen
- Federaal bureau of algemene leiding: staat in voor de uitvoering van de beslissingen genomen door het Federaal congres (de algemene vergadering) en het Federaal comité.
- Nationaal secretariaat: leidt het ABVV en zijn diensten

<http://www.abvv.be/code/nl/fram007.htm>

ACLVB

- Nationaal comité: bepaalt de standpunten van de syndicale actie.
- Nationaal bureau: voorziet in de algemene directie van het ACLVB
- Uitvoerend comité: zorgt voor de dagelijkse werking van de vakbond.

ISERES, *Synthèse du rapport 2*, pagina 71-73.

L i t e r a t u u r

- BRAITHWAITE, M. en BYRNE, C., *Les femmes et la prise de décisions dans les syndicats*. Brussel, 1995.
- COLGAN, F. en LEDWITH, S., 'Sisters organising – women and their trade unions'. In: COLGAN, F. en LEDWITH, S. (red), *Women in organisations. Challenging gender politics*. Londen, 1996, p. 152-185.
- DALEMANS, P., STEEGMANS, N., VALGAEREN, E. en VAN HAEGENDOREN, M., *Mannen en vrouwen op de drempel van de 21ste eeuw. Gebruikershandboek genderstatistieken*. Brussel, 2001.

- DE WEERDT, D., *De Dochters van Marianne, 75 jaar SVV*. Antwerpen-Baarn, AMSAB Gent, 1997.
- ISERES, R.I. ea., *MSU-WP1-Europe. Synthèse du rapport 1 : Etat des lieux des politiques en matière de gender mainstreaming. Autriche, Belgique, Danemark, France, Italie, Pays-Bas*. Parijs, 2002.
- ISERES, R.I. ea., *MSU-WP2-Europe. Synthèse du rapport 2 : Etat des lieux des relations sociales et évolution de la place des femmes dans le mouvement syndical. Autriche, Belgique, Danemark, France, Italie, Pays-Bas*. Parijs, 2002.
- KEYMOLEN, D. en COENEN, M.T., *Stap voor stap*. Brussel, 1991.
- LAWRENCE, E., *Gender and trade unions*. Londen, 1994.
- LEYESDORFF, S., *Verborgen arbeid, vergeten arbeid. Een verkenning in de geschiedenis van de vrouwenarbeid rond negentien-honderd*. Assen-Amsterdam, 1977.
- LIDAS vzw, *Oorzaken van vrouwelijke ondervertegenwoordiging in de sociale overlegstructuren*. Gent, 2000.
- RAVESLOOT, S. 'De uitdaging van mainstreaming voor de vakbeweging. Dossier Gender mainstreaming', *SOPHIA-bulletin*, 2^e trim, 30, 2002, p. 34-39.
- RAVESLOOT, S. 'Gender mainstreaming en de vakbonden. Een onvoltooid toekomstige strijd?', *Over werk, Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, nr.3, 2002, p. 163-166.
- SULLEROT, E., *Geschiedenis en sociologie van de vrouwenarbeid*. Nijmegen, 1979.
- TRUYENS, P., *De plaats van de vrouw in de vakbeweging*. Wilrijk, 1980.
- VAN EIJL, C., *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid 1898-1940*. Hilversum, 1994.
- www.abvv.be
- www.acv-csc.be
- www.aclvb.be

Voor meer informatie over het MSU-project :

IISA – Interuniversitair Instituut voor de Studie van de Arbeid

Promotor: Prof. Em. M. Stroobant

Navorser: dra. S. Ravesloot

VUB / Gebouw C / C351

Pleinlaan 2

1050 Brussel

Tel. 02/629.38.42

Fax. 02/629.38.44

Samenstelling –

Annemie Vanthienen